

nincsen áttekintésem,
beleveszek a részletekbe,
rossz szokásokat veszek fel,
szabad folyást engedek a keserűségnek,
mind mogorvább, türelmetlenebb, sértődöttebb leszek,
és olyan előnytelenül megváltozom,
hogy még az is menekül tőlem,
ki szeret,

ettől elborzadok,
ebben nem akarom követni őt,
de jó volna,
ha úgy halnék meg, mint ő,
ha ugyanúgy besegítene egy gyilkos kór,
és nem hagyná felfogni, mi bajom,
és kíméletesen, álmomban végezne velem,
és olyan könnyen, szinte észrevétlen siklanék át a létből a nemlébbe,
hogy se félelmet, se fájdalmat nem éreznék.

Gábor Miklós

TOLLAL

A temetés

Olvasom ezt is: erős és hideg szél volt ma, taxink gumija nyomán szétfröcsköltek a vizes aszfalra hullt levelek, és erre, a levelek vastag rétegeire, bennük az autógumi surranó hangjára, a levlégréteg sáros puhaságára az aszfalton, erre nagyon emlékszem ma is, amikor olvasom. Majd a temetőben: a sírhoz kanyargó menettel szembe, ellentétes irányban hatalmas felhők száguldottak az égen, felvonultak ők is, és gyász meg remény szimbolikus árnyékát és csillogását váltogatták a zászlócsattogásos, didergő világon. Egy tiszta hangú megafon irányította a temető keskeny útjait kígyóvonalban követő, hangtalan tömeget. Szokatlan volt ez a tökéletes hangosítás, mintha társadalmunk egy magasabb régiójába engedtek volna be minket, ahol a tárgyak *működnek*, úgy bámészkodtunk itt a temetőben, mint gazdagék parkjában, látogatóban.

A ravatal körüli téren: Békés Bandi, lesóványodott, jegyeztem fel, Major sápadt, fején nagy szélű fekete kalap, mint Kassák Lajos a fényképeken (Saskia most veszi észre azt a szőrpamacsot az orrán); Beck Jutka fenn állt a lépcsőn. Major lesietett hozzánk, az asszony tekintete rám tévedt, de valahogy eszembe se jutott köszönni, csak később kaptam észbe: hisz nem köszöntem neki! de akkor már valóban késő volt, már nem tehettem; különben is, minek? Valamikor ő tervezte nekem a Bolond remek kosz-

tűmjét a *Lear*ben, de ma már nem jut eszembe, hogy odaköszönjek neki, hisz nyilván megvet és utál, jobban, mint Major, a bosszúállás mindig a nők, a feleségek ügye, a nők nem felejtenek. A társalgás idétlen, mint mindig, ha Major is köztünk van, gyanút és zavart kelt, soha nem lehet tudni, igazán odafigyel-e, ezért aztán mindenki azon igyekszik, hogy felhívja magára a figyelmét, hogy a kedvében járjon, az ő közelében senki sem őszinte. Egy érzelmi hullám: megfogom, félrehúdom, és azt mondom, azt mondanám neki:

– *Tamás, itt találkozunk, itt kell találkozoznunk? Felejsünk, kezdjük újra!* – de hál' istennek egy másik hang is: – *Javíthatatlan hülye! Mit akarsz tőle? Mi közöttök egymáshoz?*

Politikai pletykák, az ünnepélyes alkalomhoz illő suttogó hangon:

– X. Y. beszédét most sikerült engedélyeztetnünk, nem akarták... – mondja valaki, nem is, *közülünk* mondja egy – ...most intéztem el, hogy X. Y. (Münnich?) beszédét engedélyezzék. *Most is igyekszel bennfentesnek látszani?* Úgy viselkedik, mint egy családtag, az ember kárörvendőn azt mondja magában: *Hiszen elárultad! Most szeretnéd, ha csak arra emlékeznénk, hogy barátok voltatok? Mielőtt elárultad?* De milyen ostoba vagyok! „*Mi mindannyian árulók vagyunk!*” – olvasom azt, amit a temetés estéjén visszagondolva ideírtam.

Békés Bandi távolabb áll, megérezem a tekintetét, odamegyek hozzá, tüntetően és ügyetlenül átölelem a vállát.

– Mi van veled? Miért nézel ki olyan rosszul?

– Nincs lakásunk, azt se tudom, hol alszunk ma éjjel, meg ez a reggeli vezércikk is felforgatta a gyomrom...

Hamarosan elsodródtunk egymástól. Mint egy fogadáson.

– Lenin halála óta nem volt ilyen spontán megmozdulás – mondja Várkonyi –, csak háromezer emberre számítottak, mondhatom, jó kapcsolataik vannak a tömegekkel.

– Igen – mondom én –, ha ez a sok ember csak kíváncsiságból vagy éppen kárörömből jött ki, akkor is, valami megmozdult bennük.

De ki kíváncsi a „tömegek” valódi indulataira?

– Szép világítás, ugye? – mondom Majornak –, gyász és remény.

Egyik hülye „civil” megszólalás a másik után, udvariasan úgy tettek, mintha nem hallanák.

– El akarták konspirálni a temetést is, pár nappal ezelőtt még hallani se akartak a nyilvánosságról, de kénytelenek...

– Olvastad Kovács István beszédét? Ki kell rúgni!

– Pár nappal ezelőtt még be akarta tiltatni az *Irodalmi Újságot*.

Efféléket hallani.

Felmegyünk a mauzóleumra, onnan lelátunk a ravatalra, a tömegre, a kandeláberrek elhúzó füstjére. Csaknem pontosan alattunk ott áll Rajkné, két vállán két kezével maga előtt tartja a kisfiát, mintha a szélől védené. Mindkettőjükön fekete esőkabát. Kettős, zárt csoportjuk önmagán belül teljesen mozdulatlan, mintha összeforrtak volna, egy tömbből faragott két figura, de ketten együtt, az *egész* kettős csoport, állandóan inog, előre-hátra, pillanatnyi szünet nélkül. Ez az állandó himbálás, anya és gyermek együttmozgása – a kisfiú nyilván csak anyja öntudatlan ingásának adta át magát, mintha ölben ringatnák –, és ezen a mozgáson belül a fegyelmezett, összeforrt mozdulatlanság... Mellettük pedig a családtagok, rosszul öltözött, egyszerű emberek, a temetéseken mindig ilyen „egyszerűek” a családok. A díszőrségben egy arc: akadémista

koromban sokszor találkoztunk a Mocca eszpresszóban (ahol Karinthy Gabival is sokszor), de a nevét már elfelejtettem (kinek a nevét nem felejttem én el?). Vas Zoltán épp ekkor lép Rajkné elé, hogy részvétét kifejezze.

Itt fenn erős a szél, didergünk, hát inkább lemegyünk a tömegbe. Ezek itt az „ellenzékiek”? Mintha más típus volna, mint a funkcionáriusok. Több köztük az entellektüel, de legtöbbjük arca lehet akár egy entellektüelé, akár egy prolié. Elég rosszul öltözöttek, arcuk sovány és beesett, sötétek és ellenszegülők: belőlük árad a feszültség, amelynek látható jele nincs, de amit mégis mindenki érez itt? Aztán Csillag Miklós sápadt és mozdulatlan arca. Mi lehet mögötte? Lelkifurdalás? Düh? Megrendülés? Félelem?

– Farkas Vladimirt az éjjel letartóztatták – mondja itt, a közelemben Fazekas.

– Legalább most ő is megismeri, milyen érzés, amikor éjjel megérkeznek valakiért – mondom, de azonnal elszégyellem magam (és ezek életre szóló szégyenek), Saskia rám is szól: – Micsoda butaságokat beszélsz?

Törleszkedni szeretnék én is, tüntetni: *Hozzátok tartozom ám!* Látom emelkedni a karokat, az alázatos sürgetéssel kocogtató kezeket egy-egy rehabilitált vállán. Egy kövérkés, szakállas fiatalember, nézem, de nem ismerem meg, mosolyogva rám biccent, eszerint mégis ismerem, de ki is ez? egyszerre hallom a nevét: aha, Gimes Miklós! Mit gondolhat, miért nem akartam megismerni? Valami vicceset kellene mondani a szakálláról... de hátha azelőtt is volt neki szakálla? nem, nem volt.

– Olyan buta vagyok, azt hittem, látni is fogjuk őket – mondja Saskia –, pedig hiszen már hét éve... de azt mondják, az oltott mész megőrzi a testet...

Ezekben a koporsókban nincs is test? Hát akkor mi van? *Szegények*, hát hol vagytok, mivé lettetek? Hisz ez temetés! – ez *halál!*

Saskia didereg, fél, hogy megfázik, átölelem hátulról, hogy melengessem, kibújt egyik cipőjéből, és hátradugja, lábszáraim közé dugja melegedni a harisnyás lábfejét, összehúzza magát, amennyire csak tudja, elbújik a háta mögött, hogy legalább a szél ne érje.

– Én nem fázom annyira – mondja vidáman egy icipici nő, és abban a pillanatban sírva fakad, zokogni kezd, és zokog, tenyerébe temetett arccal, amíg csak a szertartás tart.

– Talán valamelyikük gépirónője volt – mondja csendesen Félix, és komolyan nézi...

Elhangzottak a beszédek. Körülöttünk a suttogók Aprót szidják, Orbánt gyalázzák, Münnich tetszik. Háta mögött egy alak, akit ismerek, de nem tudom, hova tegyem, szüntelenül nyegléskedik:

– Most egy sort ne a levegőbe – mondja a sortúz után vihogva, majd az egyik beszéd közben: – Meg ö l t é k ? Kik ölték meg? Mik ölték meg? M e g ö l ő d t e k ? – és amikor az *Internacionálét* játsszák: – No, most még a *Stux Urat* is...

Most megfordulok, és azt mondom neki: *Nézze, kérem, én is hittem a bűnösségükben, én is a gyilkosok közé tartozom! és most óhajt valamit?*, és megpofozom, provokálom, megölöm!

A katonákat nem látom, csak a sisakjukat. A szónokok kezében tépi a szél a papírt. A fák fölött, a mozgalmas, viharzó ég előtt csattognak hosszan a keskeny fekete meg a keskeny vörös zászlók csikjai, ezek a semmik, ezek a... hisz néha szinte eltűntek a felhők és fények között, csak a rúd látszott, majd ismét a csapkodó szín... A megafonok

időnként felbődültek a széltől. Valahol a háta, a tarkók többréteges falai mögött ott volt a „bűnösök” szálnalmas és visszataszító csapatja. A fákon esőköpenyes emberek gubbasztottak mozdulatlanul és szótlantul, mint Keresztelő Szent János hallgatósága a Szépművészeti Múzeumban. Hang se esett.

– Félték a tüntetéstől – mondta egy „ellenzéki” ott a közelben –, de ez a fegyelem, ez is az erőnk mutatja!

Én Ilonkára gondoltam. A nép most is csak néző, mozdulatlan.

Megszólal a gyászinduló, és vele bennem is megindul az érzelmek dagálya. Diszlövéssek. Egy puská elkészt, pillanattal később csattan, spéttel.

– Na, ez is kikap ma a laktanyában – morogja inkább magának egy hang a hátam mögött.

Egymáshoz simulva didergünk mi ketten. A fejek felett fel-feltűnik a magasba emelt koporsó, úszva ott fent, a magasban, a gödör felé. *Internacionálé...* Csak óvatosan a szívvel, csak óvatosan! de a könnyeim már kijöttek. Mi történik velünk? Engedd magad, éld át bátran, ne kételkedj! Tudsz-e még hinni? De: tudsz-e hit nélkül élni? Meghalni tudnál-e? *Nem!* – a felelet határozott, akkor miért nem szégyellsz sírni? Csak az sírhat most, aki meghalni is tudna. Aki valóban hinni tud, még mindig. Megpillantom a nagy öreg forradalmárt. Mindig olyan jelentőségtelesen néz, pedig olyan jelentéktelen emberke. Látja, hogy kijöttek a könnyeim? *Mit gondol rólam?* Jaj, mit tehetünk lelkünk ócska paprikajancsi-mozdulatai ellen?

És hogy minden előírásos legyen, az égen feltűnik a szivárvány egy kicsi szalagja.

Aztán ezt olvasom még:

Oszlunk. A távolodó háta különböző szögekben el. Közülük egyszerre előbukkan, itt szemben és közel Gál Gyuri megtört zsidó arca.

– Gondoltad volna 1941-ben, hogy így hallgatjuk majd az *Internacionálét*? – kérdezi tőlem. Egy pillanatig tiltakoznék: kérem, én akkor nem is vettem komolyan az *Internacionálét*, én akkor csak játszottam, én akkor még gyerek voltam. – Hagytunk mi még csalódnivalót az utánunk jövőknek? – mondom ehelyett. – Most kezdődik az új sorozat. Te csak bizz az életben – mondja Gál Gyuri. Aki nemsokára meghal majd...

Ott maradtam állva. Láttam Harasztit, Gimest és Fazekast, együtt mentek el. Mi is elindultunk. Forró teát ittunk a Hungária kávéházban, de a didergés csontjainkban maradt estig. Este a *Szabadsághegy* premierjén megint összefutottunk Békés Bandival.

– Kicsit sok egy napra ez a temetés meg ez a darab, nem?

A nézőtérén Losonczy Géza.

Németország, 1956. október 13–20.

Berlin megdőbentő, mintha nem is egy város volna, hanem több, a kopasz és romos grundok úgy szagatják szét a többé-kevésbé kivilágított és lakott területeket, elszórva; a Sztálin allé, az csupa fény persze, de az meg elhagyott, a főutca, szocialista-realista új épületeivel, a munkásnegyedbe építették, nem a régi belváros megszokott helyére, osztályharcos főutca, nem is jár benne senki, nem tud ideszokni senki, a főutca nem találja a helyét. A magasvasút komor modernsége Falladát juttatta eszembe, ez Berlin, ahogy mindig elképzeltem, a vas és acél fekete sivárságát nem díszíti csak a minium vöröse és a neonújság fénye.

Az meg szinte ijesztő, hogy ezek valóban németek. Első este bevetődünk egy sztahnovista mulatságra, kórusban gajdoló, összekapaszkodva ringatózó társaság tölti meg az egymásba nyíló két termet, ingujjra vetközött férfiak, széles állkapcsú nők, potrohos, táncoló öregek, egy kamasz produkálja magát, fésűt fújva zenél, ingujjban az is, és ebben volt mégis valami demokratikus, nem szocialista, az ingujjban, még Hitler előtről itt maradt munkásmozgalmi... ez a „kedély”, ez nem az én műfajom... az étterembe orosz patruj lépett, amíg a tiszt végigjárta a termeket, a két orosz legény csak álldogált árván az ajtó mellett, bután és nehezen, két szerencsétlen győző, két elvadult parasztyerek, elfelejtett emberi lét, évek óta távol a hazájától, összenőve a katonaruha rossz szagú darócával, szájalmasak, és mindenki gyűlölte őket, de erről ők semmit se tudtak, szegény, számkivetett, megvetett győzők.

Állandóan cipeltek bennünket, teljesítenünk kellett túlfeszített programunkat, az országból szinte mást se láttunk, csak a jól karbantartott utakat, az utakat kísérő fasorokat, mint Masereel metszetein, *fasorok!* vitt a kocsi, sötét az este, a reflektor fényében felvillantak, eltűnő lepkeként, a sötétből sötétbe hulló őszi levelek, különben minden sötét, mintha háború volna, háborúsak a falvak, az utak, háborús Frankfurt, mindehütt a török hódoltság, az orosz megszállás, az orosz laktanyavilág sötétje.

„Schopenhauerrel vigasztalódom”, mondtam Jucónak, és neveltünk a bemondáson (no nem igazi nevetés volt ez, csak afféle „entellektüel” jelzés, hogy vesszük a lapot, értjük a finom élcet, ártatlan dolog, de mégiscsak az értelmiségi léttel járó affektálás ez is. Holott igazat mondtam, Schopenhauer vigasztaló volt, naiv, érző ember, vigasztaló az embertelen sötétben).

Jártunk a német–lengyel határon is, feljegyeztem. A hideg északi világosságban sötét-kék folyót láttunk, a szemben lévő, a lengyel partját drótsövény kísérte, ott volt a „barátság hidja” is, mutatták, úgy tett, mintha összekötné a kettévágott várost, de ezen a hídon – két őrbódé gondoskodott róla – lélek se járt. „Őrület”, jegyeztem fel. Sofőrünk épp hogy összeismerkedett egy idősebb, gyászruhás elvtársnővel (Péchy Blankára emlékeztetett), de már bizalmasan beszélgettek, Jucónak tetszett ez a demokrácia, hogy itt sofőr és rangos elvtárs így összebarátkoznak, bezzeg nálunk, mondta, igen, mondtam én is, ez mégiscsak nyugat, csak éppen én mindig úgy érzem, ha németek így beszélgetnek, hogy ezeket valamiféle közös betegség fűzi össze, a németeket, meghittségük: mint amikor két gyomorfekélyes egymásra talál.

Vidéki maszek szállodák; szecessziós bútorok, rojtos lámpaernyők, magas dunnák; minden ragyogóan tiszta; a klón a legkisebb faluban is szappan, törülköző; a kosztjuk viszont túrhetetlen.

Egy hajdani junkerkastély. Este volt már, amikor autónk az épület elé gördült a parkon át, az enyhe, szeliden emelkedő kavicsos úton a bejárathoz, az oszlopok alá. Két feltárt szárnyával az ajtó egy hatalmas Sztálin-képre nyílt. Kinn esti, kerti sötét, szemben a fényben Sztálin, egész alakosan, színesben. A kastély (most a hadseregé vagy az ávéháé, nem tudom) frissen volt renoválva, a falakon orosz mintára készült tájképgiccek, mező közepén sudárodó hősi paraszt és traktor, *olajfestmények*, mint a szocialista világban mindenütt.

Este ünnepséget rendeztek küldöttségünk tiszteletére, a nagyteremben táncoltunk is, engem hölgyválaszkor egy drabális leányzó vett karjába, és lépegetve társalogtunk:

„Milyen szép, hogy ebben a kastélyban már nem hercegek, hanem mi nyaralunk”, mondta el a mai úrilány konvencionális mondatát. Finnyásan fenn hordja az orrát, és a ruhája nejlön. Ez a „mi”, ez őt jelentette, vagyis a „népet”.

Öreg, munkáskülső elvtárs, valószínűleg magas, de nagyon magas rangú tiszt, civilben; kézfogásnál észrevettem, hogy egyik ujjá hiányzik, egy harcos keze volt ez. Jucó beszélt közülünk legjobban németül, így aztán ő társalgott velem. Megfontoltan óvta a magyarokat a túlzott szabadságmozgolódásoktól, és ne feledjük, hogy Rákosi nagyszerű ember volt, mondta. – Tud róla, hogy a spanyolországiak közül már csak négy volt szabadlábon? – kérdezte Jucó, és ettől az öreg meghökkent: – Honnan tudja, hogy én is spanyolországi vagyok? – Nem tudtam. Ettől fogva az öreg tegezte Jucót.

A felesége mellém került, tolmács segítségével társalogtunk. Ez egy rokonszenves, tiszta arcú, idős asszony volt, de hisz a férje is rokonszenves és tiszta arcú, „munkásmozgalmi” arcok; az asszony kövér volt és „egyszerű”, de áttetsző nejlönblúzt viselt, ő, ez a blúz! a pártvonal: öltözködjetek, örüljétek az életnek, haladjatok a korrall! de mennyire nem kellett ez neki, milyen neveltséges és szánalmas volt ez a szomorú elegancia, ez a világoskék nejlön egy munkásnő meghatóan nehézkes testén. Az asszony komoly volt és kimért, talán kicsit szomorú is, ő nem finomkodott, mint imént a táncosnőm, igyekezettel csevegett, de óvatos volt ő is, politikai merészkedéseimet úgy terelte vissza az illedelmes frázisokhoz, mintha jó társaságban disznólkodni kezdtem volna, durvaságaimat tapintatosan nem hallotta meg, úgy tett, mintha félreértene, így vagy úgy közömbösített, leszerelt, szóval „finomkodott” a maga módján ő is? Volt ebben a házaspárban valami tragikus is, talán ahogy óvták hitüket, rég könnyűvé változott, kifáradt jóindulatukat, képmutatásukban volt valami tragikus. Javíthatatlanok voltak. Minden második szavuk, hogy „mi”, mintha mégis tudták volna, hogy mennyire egyedül vannak, igen, engem elszomorítottak. Nem az eszmét sajnáltam, hanem őket, az elvesztett tisztaságukat.

És szólt a tánczene, ez is német, ez a kedélyes, cincogó vidéki muzsika, ez is leverő, szegényes, mint itt minden. A mindig link Budapesten még elfedi a szocialista világ sivatagi kopárságát valamiféle díszlet, a „Hungária kávéház” stukkóinak aránya, de itt, ebben az országban pucéran áll előttünk a sötétség, az izléstelenség és a reménytelenség.

No, azért Bányással ketten mégiscsak egy csodálatos lakosztályban aludtunk, külön szalonunk is volt, óriási fürdőszobánk, elnyújtóztunk a hatalmas fotelekben, gatyára vetkőzve, röhögve, mint a kamaszok. Korán reggel, indulás előtt körülvettek a parkban, lassú sétában megkerültük a kastély nagy épületét; a pázsiton még ködlött a pára, csillogott a harmat, a hínáros (elegánsan hínáros), de tiszta tó partján csendes ladikok nyugodtak, a sima, hideg fényű északi víz dús őszi lombokat tükrözött vissza lépcsőzetén. Felmásztunk egy fehér trambulinra, olyan fehér volt, hogy világított. Hattyúk. Egy csónakház jó szagú sötétje. A lombok csodás színe, színei közt a XVIII. században épült tornyok álltak hallgatagon, felettük a kék ég. Beszélgetésünk hangjai szabadon kószáltak szerte, mintha visszhangoznának. Nehéz lett volna elmenni innen. Csak azért volt mégis könnyű, mert vendéglátóink most, reggel oly túlaradóan vendéglátók voltak. (A spanyolos tábornokot, vagy mi volt a rangja, már nem láttuk, ezek a reggeliek tán „kultúrosok” voltak, alacsonyabb beosztású népség.) Kérdezték, miért vagyok én rosszkedvű. Tolakodón tréfálkoztak, tréfára vették a dolgot, én meg hirtelen alig elviselhető bosszúságot éreztem, mint azóta is ilyenkor mindig, amiért

életemet ilyen népek között fecserlem, ilyenkor nem tudok uralkodni mogorvaságon, nevetlen leszek. Ők furcsálva nevetgéltek körülöttem, nem győzték udvariasan jóvátenni modortalanságomat, ettől meg én csak mind gorombább lettem, míg sikerült bemásznunk kis kocsinkba, és nekivághattunk a szép és kulturált német országutaknak. Ezek az autóutak, órákon és órákon át... fárasztottak, de ezeket szerettem. Behúzódtam a sarokba, némán, úgy tettem, mintha aludnék, hogy a tolmácsom ne zavarjon, közben pedig félig lehunytt szemmel néztem a szép, idegen tájakat; talán a fák más fajtájúak, mint otthon, *észak*, mondtam újra meg újra, az is eszembe jutott, hogy Román Gyurka szerint *az északiak*, pl. az oroszok, nem tudnak festeni. A hatalmas őszi erdők, a hihetetlenül sűrű fenyvesek álmodozásaim színhelyei lettek, a sehonnán induló, sehova se vezető történetek ihletői, diszletei. Altdorfer. Altdorfer. És még egyszer: ALTDORFER. (És a németek nem tudnak festeni, Gyurka?) Majd kilométereken át drótsövények, őrtornyok, hatalmas szovjet katonai tábor, falvak, amelyekben csak szovjet katonákat láttunk az utcákon, sétáló tiszteket, gyerekkocsit tologató tisztfeleiségeket, ennek a furcsa népvándorlásnak szerencsétlen (őket kellett volna megkérdezni, hol jobb, otthon vagy itt) áldozatait, áldozatok, ha nem is tudják.

Egy szövetkezeti faluban „németek” ismét, bankettet rendeztek a magyar filmesek tiszteletére, olvasom ebben a régi naplóban, a polgármesternő huszonkét éves, csinoska asszony volt, de elhanyagolt és rossz a fogsora, ettől a beszédjét a tolmácsunk is alig értette. Iszogattunk, eszegettünk a nagy asztaloknál, amikor két katonatisztesen udvarias szovjet tiszt jelent meg, vidám kiáltások köszöntötték őket, a németek gyorsan helyet szorítottak nekik, közel az asztalfőhöz, mindenki éltette a szocializmust, a népek barátságát, a polgármesternő pedig gyorsan odasúgta nekem: – Vigyázzon, hogy mit mond, az egyik jól ért németül.

A németek rosszul öltözöttek, az arcuk beesett és sápadt, szegények és csúnyák voltak. Minket, magyarokat, úgy fogadtak mindenütt, mint egy szabadságharcos ország polgárait. Tudtak mindenről, Írószövetségről, Petőfi-körről, bár az újságjaik csak a kommunista híreket közölték; a hivatalosok szemmel látható aggodalommal vigyáztak ránk, mint veszélyes népségre, a polgárok azonban tisztelettel és szenvedélyes érdeklődéssel faggattak, előretolt arccal hallgatták és tüntetőn megtapsolták felszólalásainkat; egyikük azt mondta: – A magyar elvtársak szemébe nézve kezdjük visszanyerni hitünket a szocializmus ügyében! Mi meg büszkék voltunk, mondjuk ki, felváltunk e baráti találkozókon, fölünyeskedve és vakmerősködve beszéltünk „harcainkról”, megbotránkoztatón merészek voltunk, élveztük, hogy lesajnáljuk őket, hogy most mi is lesajnálhatunk valakiket, így aztán szünet nélkül szégyelltem is magam, miközben pózoltam tovább, ráadásul filmsztár is, itt, a világ eldugott sarkában, Kelet-Németországban.

Ismét Kelet-Berlin, a komor, a rideg nagyváros. A kép szállodaszobámból: ott volt a magasvasút, vörös kémények, szemét borította üres telkek, egy fekete-vörös cirkusz, gyárak és fekete vakfalak, szaladó villanybetűk, egy aluljáró torka – és az egész felett a komor, sűrű ég. Váratlanul egy teve és néhány zebra. Ja persze, a cirkusz...

Autónk a Brandenburgi Tor felé futott... fiatal sofőrünk szemmel láthatóan meghízott, mióta a vendégek kosztját eszi... rádiójából az amerikai hadsereg tánczenéje, „odaát-ról”... a határon rosszkedvű, de felületlen iratvizsgálat... „odaát” a jól öltözött nyugat-

német rendőr behajolt a kocs ablakán, és kedélyesen: – Jól eldugtatok mindent?... és kezével csak intett: tovább! Egy hosszú, sötét út végén, mint túlvilágított, cirkuszi díszlet: Nyugat-Berlin, autók, emberek, üzletek csillogó tengere.

De Brecht keleten volt. *Kurácsi mama*. Ennél érdekesebbet még nem láttam színházban.

A pesti reptéren Félix fogadott minket. Mutatta az újságot a lengyel hírekkel.

– Ez csak jó, nem? – kérdeztem én.

– Nem tudom – felelte Félix.

1957. június 14.

A rádióban mindenki jókedvű, mindenki kedves, Majorral is kezelek, talán a kelleténél barátságosabb is vagyok vele, mégis jó, hogy összefutunk. „Beszélünk kellene”, mondja ő, „Igen, le kéne zárni ezt meg azt”, mondom én, és mint annyiszor, szeretném megnyugtanni: *Nem kell kedvesnek lenned, na ne izgulj, nyugi, nyugi!* – Nagyon rendesen viselkedik – mondja róla Kállai Feri –, vannak, akik úgy hívják, a „magyar Gorkij”.

Mikor hazaérek, anyám barátságosan beszélget napsütötte szobájában egy szerény, csaknem félénk fiatalemberrel. Köztük az asztalon két cédula: két idézés azonnalra, egy Saskiának, egy nekem.

– Aztán visszagyere! – kiált utánunk „tréfásan” anyám, de vendégünk jóindulatú komolysággal felel: – Csak tanúnak hívjuk, kérem.

És megyünk lefelé a lépcsőn. – Milyen a hangulat a színészek közt? – kezd társalogni, hogy lazítson a szorongásomon. Sötét ruhát visel, de nyakkendője nincs, csak inggal-lerja felső gombját gombolta ki, úgy proliisan.

Saskia idézését leadom a színház kiskapujában, ő csak próba után tud jönni. Az autóbusszon Darvas Ivánról érdeklődöm. – Szakáts Miklós feleségét is megnyugtattuk, kérem – siet a válasszal –, annyi mindent mesélnek rólunk, pedig mi minden lehető elkövetünk, higgye el. Hát persze azért nem szanatórium... A cigaretta kevés, az hiányzik a Darvas úrnak.

És udvarias figyelemmel hallgatja lélektani magyarázatomat a színészek idegállapotáról.

Egy ablakban két hivatalnok, vagy mi, cseresznyét eszik, a magot leköpdösik a poros téglakerítés mögé, egy helyre, ahova innen az utcáról nem lehet belátni. Kísérőm megnyom egy nagy, fehér gombot; a kapu felnyílik; a kapu alatt, öt lépcső tetején – a lépcső teljes szélességében – vasrács, de egy rendőr kinyitja annak az ajtaját is, a rácson beljebb kerülünk, velünk együtt két nő is érkezik, ruháskosárban kenyeret cipelnek, falusiasan tréfálkoznak a kapussal. Ott feljebb, épp szemben, az emeletre vezető keskenyebb lépcsőn egy civil ruhás férfi két nőt kísér. Engem a rács mögött azonnal jobbra vezetnek egy folyosón. Majd belépek egy szűk ajtón.

Kicsi a szoba, mint egy fülke, irtam a naplomba, udvarra néző, nyitott ablakában csenevész fát látok, téglafalat, és a magasban egy bedeszkázott rácsos ablakot. A szoba sarkában cserépkályha, szemben a falnál íróasztal, az íróasztal előtt, egy bizonyos távolságban, egy szék, én ülök rá mindjárt. Az asztal mögül félig-meddig felemelkedik

egy zömök férfi, kelletlenül és némi habozás után az asztalon keresztül felém nyújtja vastag csuklójú kezét. Barna, duplasoros öltönye alatt kigombolt, de nem kihajtott ing, amúgy prolisan ez is. Barátságatlanul és mereven néz az arcomba, nem pislog, mint egy színész, megnéz magának. De mióta beléptünk ide, mintha kísérőm modora is hűvösebb volna. Ő különben néhány perc múlva kimegy, és csak a kihallgatás végén – másfél óra múlva – tér vissza értem.

A barna ruhás a művészeti tanács üléséről és Darvas ottani szerepéről akar részleteket hallani. Nem, a művészeti tanács nem ellenforradalmi testület, a színház állandó szerve évek óta. Októberben Horvai hívta össze, mert úgy érezte, hogy az akkori helyzetben egyedül nem dönthet a színház dolgairól. Kik voltak jelen? Ezek meg ezek. Ki írta a felhívást? Hajól emlékszem, én kezdtem írni, aztán Iván folytatta, mert mi ketten voltunk a legfiatalabbak, de az egész tanács közösen fogalmazott, minden jelenlévő egyetértett. Mégis, mennyit irtam én és mennyit Darvas? Talán fele-fele. Darvas azt vallja, hogy egyedül írta az egészet. Nem igaz, úgy volt, ahogy én mondom. Hány pontja volt e felhívásnak? Mik voltak azok a pontok? Talán szándékosan olyan gyenge az emlékezetem? És ez, nem volt benne? És ez? Ugyanaz a szöveg volt, amit később a rádióban úgy olvastak fel, mint a színésztársadalom követelését? (Előtte egy újságcikk fényképmásolata.) Lényegében igen, de nem szó szerint, minden felhívás hasonló volt akkor, de arra világosan emlékszem, hogy mi egy pontban szolidaritást vállaltunk az aznapi kormánnyal, és abban a kormányban még Kádárék is benne voltak.

– Csak nem azt akarja mondani, hogy a kommunisták mellett nyilatkoztak?

Hallgatok.

– És hol van az a papír?

– Nem emlékszem.

(Otthon van, a naplóban.)

– Darvas magával vitte?

– Több példány volt.

Nyugodt vagyok, igyekszem pontosan válaszolni. Időnként bejönnek, és iratokat hoznak. Az asztal fölé hajolva suttognak az én emberemmel, belenéznek egy-egy papírba, én közben udvariasan kibámulok a szemközti falra, a szegényes fára. Egy egészségtelenül sárga bőrű fiatalember kétszer is bejön. Először mindegyik rám néz, közömbösen, aztán továbbviszik változatlan tekintetüket, csak úgy átsiklanak fölöttem, hogy elhitesseék velem, nem vagyok, csak egy tárgy. Eleinte én is figyelem, viszontvizsgálgom őket, kiismerem a rendezést, és míg egymás arcába bámulunk, azon gondolkodom, hogyan jut valaki idáig. Egyik kisfiú azt mondja: „Én mozdonyvezető leszek!” – a másik meg: „Én parádés kocsis leszek!” – és a harmadik: „Én smasser!”? Egy ideig valaki áll a hátam mögött, nem fordulok meg, mintha nem venném észre, hogy ott van, így ennek nem látom az arcát. Aztán egy ősz hajú férfi jön be, ilyenek játszották filmekben a gyarmati tiszteteket. Ez is civilben van, mint a többi, de – míg suttogva beszélgetnek – az én barna ruhás főhadnagyom ültében is kihúzza magát, az asztal alatt bizonyára összezárja a két sarkát, alázatos figyelem ömlik el egész lényén, magatartása megváltozott, tapasztalhatom, hogy – bár eddig nem hittem volna – él őbenne tisztelet embertársai iránt. Eddig ugyanis azt hittem, hogy csak a népköztársaság humánus törvényei tartják vissza attól, hogy belém rúgjon. Az ősz hajú belepillant a vallomásmat tartalmazó ivbe, pár sort elolvas, vonásaira döbönt meglepetés ül ki, és ő is az arcomba néz, férfias keménységgel, megvetőn. Érdeklődve nézek vissza. Újra suttognak, egy szavukat se értem, jól csinálják. Azt hihetném, hogy halandzsáznak, de egy-

egy elkapott szóból mégis arra következtetek, hogy a jelentések előírászerű megfogalmazására vonatkozó utasításokat és szabványokat tárgyalják meg.

Igen, teljesen nyugodt vagyok. Csak néha undorodom, pl. amikor megérezem arcomon a *kacér mosolyt*, amellyel a hatóságra szoktam nézni, oly csábítón. Aztán például: az asztalról leesik egy könyv. Mindenütt másutt udvariasan felvenném, most, itt nem mozdulok, hagyom, hogy a főhadnagy elomásson az asztal mögül, és lehajoljon érte. (Saskia meséli később, irtam a naplóban, hogy az ő kihallgatása alatt egy tollszár esett le, és ő felvette, holott máshol, máskor, férfitársaságban semmi esetre se vette volna fel. A reflexeink nem működtek természetesen.)

Milyen primitív ez az egész! Itt dől el minden, ezekben a porszagú szobákban meg a tömlőcökben. Mi teljesen feleslegesek vagyunk. Ez a kövérkés „főhadnagy” mindig itt ül, figyel, és ha itt az ideje, a praclinkra út: „Ne nyúlj hozzá!” Örök idők óta itt ül az íróasztala mögött. Ő a valóság. Le van szarva.

De mégis... ember ő is, benne is van hiúság. Talán őt is zavarja, hogy ilyen figurák léteznek, mint például én. Mindent elkövet, hogy leégessen. Iván nem harcolt, jelentem ki, a forradalom alatt otthon ült. „Otthon ültetek!”, csap le azonnal, „én fegyverrel a kezemben harcoltam!”. Humorérzéke nincs, legfeljebb annyi, hogy megjegyyezze: „Színészeknél a világ minden kincséért se lennék párttitkár, de hál’ istennek ez a veszély nem fenyeget.”

És ha meggondolom, voltak évek az életemben, amikor tulajdonképpen ez az ember volt az ideálom!

Saját kezűleg gépeli le a vallomásumat. Csak azt írja le, ami terhelő Ivánra, de az nem sok, és elég hűségesen fogalmaz. Helyesírása kissé bizonytalan. Egy-két szót – nem a helyesírási hibákat – kijavítok, aztán aláírom.

Saskia már ott vár a portásfülkében. Egy mosolygó fiatal rendőrnő sürgölődik körülötte izgatottan, egy „közönség”. Mielőtt elindulna a főhadnagy ajtaja felé, Saskia gyorsan kezembe nyom egy felbontatlan autogramkérő levelet – a színházi portán kaphatta fel –, és a borítékon piros szájceruzával írva ez áll: *Nagyon szereltek!*

A kánikulás utcán egy piros ruhás nő csatlakozik hozzám: – Magát ismerem! Maga a Saskia férje, ugye?

Ezt a nőt én előbb benn láttam, a folyosón! utánam küldték? – Bevittek, mert nem volt nálam igazolvány, pedig ismernek mind. A vendéglátóiparban dolgozom. A fiam Svájcban van, szállodaigazgatói főiskolát végez...

Be nem áll a szája, de én gyanakszom, mit akarhat ez tőlem? Lerázom, amint tudom. Beülök a presszóba, ahol Saskiát kell megvárnom. Meleg van, és világos. Kávét iszom, majd limonádét, majd megeszem még egy tortát is, hirtelen nagyon megéheztem. – Te talán nem szereted a sört? – két részeg beszélget harsogva, ingujjban, hasonlítanak egymásra, két habzó fogú, kövérkés argentin vagy egyiptomi: pesti kupecsek. Még sose jártam ebben az eszpresszóban. Eltelt már egy óra is. Hátha Saskia nem talál ide? Kimegyek az utcára, ott sétálok fel-alá. Mindenki engem figyel. És egyszerre mellettem terem Saskia: – Messziről látszott rajtad, hogy mennyire izgulsz!

Azonnal egyeztetünk. Szinte szóról szóra azt vallotta, amit én.

– „Mit néz?”, kérdezte tőlem, amikor kinéztem az ablakon. „Azt hittem, hogy a nőket nézi, mert sajnos az erkölcsrendészet is hozzánk tartozik.” „A lányokkal is maga foglalkozik?”, kérdeztem, mire ő: „Hál’ istennek, azt nem, azt már nem!”, felelte büszkén. Képzeld, ez a maga foglalkozását szebbnek tartja, mint ha az utcalányokra felügyelne!

A piros ruhás nő! Hát ezért járt ő is e falak között! A kolléganő! Nagyot nevetek, és talán megkönnyebbülve is. Avendéglátóipar! Kurvák, színészek és egyéb vendéglátók, itt vagyunk, az ősi utcán, minden városban mindenki tudja a *köz* nevét, ahol a magunkfaját megtalálhatja az átutazó ügynök, ha erre jön kedve. (Székesfehérváron úgy hívták: *Könyök köz*.)

Otthon gyorsan előkeresem a felhívás nálam lévő példányát a naplóból: több mint a fele az én írásommal készült. De Iván nyilván egy másik példányt vitt magával a Nemzetibe, másképp hogy kerülne ez hozzám? Eltépem, és lehúszom a végén. A naplómát egy időre lezárt táskában kiviszem Janihoz. Hasmenés jön rám és utána teljes kimerültség.

Rába György

FOHÁSZ SUGALLATÉRT

Szólíts meg újra hang
 sűgj ismét nekem
 hisz nem vagyok különben
 aki hallgat csak áldozat
 rá agyaras falka rohan
 hangjától visszahökken
 káromlást pletykát szózatot
 sűgj a sugallat sem vagyok
 de átlényegülök
 és amilyen a szó
 ittas badar királyi
 máris láthatsz ámuldozó
 arra a létre válni

MACKÓKIÁLLÍTÁS

Remek hétvégi program mackókiállítás
 a műsorszemle végén egyaránt ajánlja
 gyerekek felnőttnek a rádió soros szerkesztője
 kedvcsinálól a rendezőt is megszólaltatja
 a látóivalók hangulatébresztők lehetnek
 tenyérnyi emberméretű plüssből gyapjúból gumiból
 és mennyi magányból telhetetlen szeretetvágyból